

ридній війні в рамках колективної оборони» [9, с. 6]. Здійснити це завдання можливо з дотриманням такого зазначеного вже нами критерію, як наступність уряду, а саме його відданість, незалежно від його зміни, закріпленому Конституцією зовнішньополітичному курсу держави.

Використані джерела:

1. Конституція України : прийнята та 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради України*, 2018, № 31, ст.241.
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 40, ст.527.
4. Північноатлантичний договір (укр/рос), Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text.
5. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09.07.1997. *Голос України*, 11 липня 1997 року, № 127 (1627).
6. URL : https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160923_1609-factsheet-warsaw-summit-key-ukr.pdf.
7. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm.
8. URL : <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/pro-nato/strategichna-konceptsiya-alyansu>.
9. Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед. URL : http://prismua.org/wp-content/uploads/2019/02/Hybrid_10.pdf.

Селіхов Д.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

**УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ ЯК СПОСІБ
МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.)**

Категорія «сільськогосподарський кредит» охоплює надзвичайно широкий спектр грошового і товарного кредиту, який використовувався в аграрному секторі економіки нашої країни у той історичний відрізок часу, який нерідко називають «епохою вільного підприємництва» (1861–1917 рр.). Правове забезпечення його існування відповідно до нових соціально-економічних умов, що виникли в ході реалізації відомих аграрних та інших реформ 60-х років ХІХ ст., серед яких чільне місце належало скасуванню кріпосного права, продовжувалось понад півстоліття, до 1917 р. включно. Ще в ході підготовки законодавчих актів 1861 р. було скасовано ту банківську систему, яка обслуго-

увала феодально-кріпосницьке господарство. У перші роки після опублікування Маніфесту 19 лютого 1861 р. іпотечний кредит, як такий, був, практично відсутній, хоч до сільськогосподарського кредиту слід, очевидно, відносити надання позик селянам на викуп землі у поміщиків, що було передбачено як у «Загальному Положенні про селян, які вийшли із кріпосної залежності», так і у «Місцевих» Положеннях про селян, поселених на поміщицьких землях відповідних губерній, включаючи і 9 українських – Київську, Харківську, Чернігівську, Подільську, Полтавську, Волинську, Катеринославську, Таврійську і Херсонську. Наданий державою кредит селяни, як відомо сплачували 45 років (до 1906 р.). Поряд із цією формою сільськогосподарського кредиту у 60-х роках ХІХ ст. функціонував дрібний (не іпотечний) кредит, правовою базою якого залишався закон від 7 березня 1840 р., яким державним селянам дозволялось створювати так звані допоміжні і ощадні каси, де можна було отримати на короткий термін при 6% річних незначну суму коштів – від 1 крб. до 60 крб. на одного домогосподаря, терміном від 6 місяців до 3 років, а сільським громадам – до 16 років. На основних принципах вищезгаданого закону працювали також і сільські банки, які після 1840 р. були створені при деяких волосних правліннях, як об'єктивних (у селян було мало вільних коштів), так і суб'єктивних (відсутніх кваліфікованих фінансистів) ці форми кредиту не набули скільки-небудь значного поширення.

У 60-ті роки ХІХ ст. ряд громадських діячів звернули увагу на позитивний досвід організації дрібного кредиту у Німеччині, де діяли два типи кредитних товариств: один – засновані на ідеях Г. Шульце-Деліча (наявність пайового капіталу та дивідендів), а інші – на принципах Ф. Райфайзена (відсутність пайового капіталу та дивідендів). Першим у Російській імперії товариством, заснованих на ідеях Г. Шульце-Деліча, було товариство Ус. Доровате Костромської губернії, влаштоване у 1865 р. В.Ф. Лугиніним. На території Наддніпрянської України подібне товариство вперше розпочало свою діяльність 28 квітня 1869 р. у м. Гадячі. Але і такого типу товариства не могли суттєво вплинути на підвищення ефективності дрібнотоварного виробництва насамперед через відсутність у селян коштів, необхідних для вступу до складу членів товариства. Лише через три десятиліття в умовах аграрної кризи кінця ХІХ ст. в урядових колах сформувалась, нарешті, ідея створення кредитних установ, статутний капітал яких міг бути запозичений фінансовою допомогою у Державному банку [1, с. 42]. Як результат, після 1895 р. поширення серед селянства таких кредитних товариств набуло масового характеру. Так, станом на 1 січня 1910 р. в українських губерніях нараховувалось вже 867 кредитних товариств і лише 360 ощадно-позичкових.

Не викликає сумніву, що найпомітнішу роль у наданні сільськогосподарським товаровиробникам фінансових послуг відігравали державні та акціонерні банки, де довгострокові кредити інколи могли сягати 66,6 років. Як державні (Селянський та Дворянський), так і акціонерні земельні банки (Київський, Харківський, Полтавський, Бесарабсько-Таврійський), мали свої відді-

лення не лише в губерніях України, але й далеко за її межами, включаючи регіони Кавказу та Середньої Азії. Першими на фінансовому ринку з'явилися акціонерні земельні банки, засновані у 70-х роках ХІХ ст. приватними особами. Але роль держави у розбудові системи приватних іпотечних установ, у розпорядженні яких були десятки мільйонів карбованців, не була пасивною, адже держава сприймала інститут іпотеки не лише як фінансовий інструмент, а й як один із засобів регулювання земельних відносин в інтересах поміщиків-латифундистів. Окрім міністра фінансів, який власноруч повинен був затверджувати статuti цих банків та давати свою згоду на їх зміну і доповнення, безпосередній контроль за акціонерними іпотечними установами покладался на особливу канцелярію з кредитної частини Міністерства фінансів. Саме з урядовим контролем можна пов'язати надзвичайну стабільність діяльності акціонерних земельних банків, де вартість позик у порівнянні із державними банками була більшою, а умови їх забезпечення жорстокішими, що суттєво знижувало ризикованість фінансових операцій. Загалом же урядова політика щодо акціонерних іпотечних банків мала усі ознаки дуальності, обумовленої самою природою цих фінансових установ. Будучи за своєю сутністю капіталістичними, у процесі своєї діяльності ці банки досить успішно заробляли на залишках феодалного землеволодіння. Отримавши у заставу поміщицький маєток, акціонерні банки були зацікавлені у його збереженні, адже предмет іпотеки був основним джерелом їх прибутків. Однак урядові заходи щодо протекціонізму стосовно дворянства підтримувався акціонерними банками у тій мірі, у якій це не загрожувало їх прибуткам. З іншого боку влада, здійснюючи дозваний контроль над їх діяльністю, ніколи не задовольняла надмірні вимоги помісного дворянства, яке вимагало все нових і нових пільг.

Хоч Селянський поземельний банк і було створено на три роки раніше (1882 р.) за Дворянський (1885 р.), проте як одна, так і інша установа, мали на меті не стільки сприяти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, скільки забезпечити привілеї дворянства, фінансово-правовими умовами дореформеного існування акціонерних земельних банків [3, № 3016]. Саме інститут іпотечного кредитування у селянському банку надавав можливість в умовах еволюційної трансформації провести перебудову поміщицького землеволодіння, створивши на його основі капіталістичну земельну власність, яка б у повній мірі ґрунтувалась на вільнонайманій праці і конкуренції як найважливіших елементах ринку. Кредитні операції, які здійснював Селянський банк, мав на меті забезпечити процес природного відбору серед непривілейованих станів найспритніших з економічної точки зору осіб, здатних адаптуватися в нових умовах капіталістичного виробництва і, як результат, стати соціальною опорою самодержавства [2, № 12195]. Не випадково ж місцевими відділеннями обох банків, які найчастіше знаходилися в одному приміщенні, керувала одна і та ж особа.

Після затвердження у 1885 р. Статуту Дворянського земельного банку подальша нормотворчість з удосконаленням правового регулювання діяльно-

сті банку здебільшого зводилась до юридичного оформлення чергових пільг, які іноді зводились навіть до списання боргів з окремих клієнтів. Але, як правило, надані пільги не були безоглядними, залишаючись в межах самокупності цієї фінансової установи. Попри устремління урядових кіл стати на заваді розорення помісного дворянства їм не вдалося звести нанівець ринкові принципи господарювання. Проте Дворянський банк, обсяги сільськогосподарського кредитування якого були чи не найбільшими у країні, надав можливість усім землевласникам з числа привілейованих станів, які не змогли прилаштуватися до нових умов господарювання, за допомогою інституту іпотеки із вигодою для себе позбутися успадкованих маєтків, що у поєднанні з іншими формами кредиту стало важливим фактором модернізації аграрних відносин на українських землях Російської імперії на рубежі XIX – XX ст.

Використані джерела:

1. Закон о выдаче из сумм государственных сберегательных касс ссуд в основное капиталы учреждений мелкого кредита и о разрешении обращать на нужды сего кредита некоторые крестьянские общественные капиталы // Сборник по мелкому кредиту. Изд-е 6-е, доп. и исправл. Составил С.В. Бородаевский, Пг.: Тип. редакции периодич. изд. Министерства финансов, 1914. – С. 17 – 43.

2. Высочайше утвержденный Устав Крестьянского поземельного банка // ПСЗРИ. – Собр-е 3-е, Т. XV. – СПб.: Гос. типография, 1895. – № 12195.

3. Высочайше утвержденное 3 июня 1885 г. мнение Государственного Совета об утверждении Государственного дворянского земельного банка // ПСЗРИ. – Собр-е 3-е. – Т. V. – СПб.: Гос. типография, 1885. – № 3016.

Сердюк І.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх спра*

ЧИ РЕАЛЬНОЮ Є МОЖЛИВІСТЬ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕФЕРЕНДУМ?

При підготовці тез цієї доповіді автор поставив за мету на основі аналізу норм Конституції України оцінити аргументи на підтримку реальної можливості волевиявлення громадян України за відсутності законодавства про референдум, а також контраргументи з цього приводу.

У своєму рішенні від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листо-